

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 6 • Aralık 2022 • 245-255
Issue: 6 • December 2022 • 245-255

Psikanalizin Dinsel Serüveni

Aydın, A.R. (2020). *Psikanalizin dinsel serüveni*.
İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları (200 s.)
Aydın, A.R. (2020). *The religious adventure of psychoanalysis*.
İstanbul: Center for Values Education Press (200 p.)
ISBN: 978-605-80183-8-9

Mervenur Uzgur

Yüksek Lisans Öğrencisi

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
E-posta: uzgurmervenur@gmail.com
Orcid: 0000-0003-4345-7812
Eskişehir / Türkiye

MA Student
Eskişehir Osmangazi University
Institute of Social Sciences
E-mail: uzgurmervenur@gmail.com
Orcid: 0000-0003-4345-7812
Eskişehir / Turkey

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Türü • Article Type Kitap İnceleme • Book Review
Geliş Tarihi • Received 26 Ağustos 2022 • 26 August 2022
Kabul Tarihi • Accepted 14 Aralık 2022 • 14 December 2022

Ö z e t

Ali Rıza Aydın tarafından kaleme alınan eserde, psikanalitik gele-
nekten olan bazı bilim insanlarının din karşısındaki düşünce ve tep-
kileri ortaya konulmuş, psikanalitik değerlendirmelerle din psikolo-
jisi araştırma sahasına katkı sağlanmıştır. Bu çalışmada, din ve ilgili
konularda kendi emsallerinden farklı yaklaşımlar ortaya koyan
Freud, Jung, Fromm ve Erikson'un düşünceleri ve özellikle rüyala-
rın, hayallerin, efsanelerin ve ritüellerin psişik düzeydeki derinlikle-
rini kabul eden Jung düşüncesi ön plana çıkarılmıştır.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Din • C. G. Jung • Psikanaliz • Rüyalar

A b s t r a c t

In the work examined here, which was written by Ali Rıza Aydın,
the thoughts and reactions of certain scientists from the psychoan-
alytic tradition concerning religion have been revealed, and via psy-
choanalytic evaluations contributions have been made to the field
of psychology of religion. In this study, we have included the
thoughts of Freud, Jung, Fromm and Erikson, who set forth differ-
ent approaches to religion and religious issues unlike their peers,
and in particular, Jungian thought, which accepts the depths of
dreams, dreams, legends and rituals at the psychic level, has been
brought to the fore.

K e y w o r d s

Psychology of religion • Religion • C. G. Jung
•Psychoanalysis • Dreams

1962 Samsun doğumlu olan Aydın, ilk ve orta öğretimini de Samsun'da tamamlamıştır. 1988 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olduktan sonra aynı üniversitede akademik çalışmalarına devam etmiştir. 1991 yılında “Kuran Kursu Öğreticilerinin Mesleki Problemleri” adlı yüksek lisans tezini, 1995 yılında “Dini İnkârın Psiko-Sosyal Nedenleri” adlı teziyle de doktorasını tamamlamıştır. İlgi ve uzmanlık alanları “din psikolojisi, psikoloji, sufi psikolojisi ve ruh sağlığı” olan Aydın, akademik çalışmalarına Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Din Psikolojisi Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak devam etmektedir.

Yazar, kitabın içindekiler kısmını “önsöz, giriş ve 5 ana bölüm”den oluşturmuş akabinde değerlendirme, ekler ve bibliyografi ile sonlandırmıştır. Önsöz'de (s.7), Batı dünyasında insanın, biyolojik ve psikolojik yönünün tanıtılmasında iki önemli ismin etkin bir yere sahip olduğunu belirtmiştir. Bunlardan biri Darwin diğeri ise Freud'dur. Bu iki ismin pozitivist bilim anlayışının temsilcileri olmalarından dolayı yeni bilimsel bir anlayışın gelişmesine ön ayak olduklarını ifade etmiştir. Yazar, Darwin ve Freud'un çalışmalarının Batı dünyasında çok önemli değişim ve dönüşüm etkisi yarattığını vurgulamıştır. Yeni bilimsel anlayışın kişilerin durumlarını ve rollerini değiştirdiğini ve böylece çağdaş batı kültürünün hem bu durumun getirilerinden faydalandığını hem de değişen ve dönüşen rollerin ve statülerin karmaşasına ve risklerine maruz kaldığını belirtmiştir.

Aydın, psikanalizin, belirli hastalık tiplerini tedavi eden bir yöntem ve kişiliğin tabiatını açıklayan bir teori, yani insanın deruni yönü olduğunu ifade etmiştir. Özellikle Freud'un onlarca makale ve kitap kaleme almasını bundan dolayı da kendisinden sonra gelenlerin ise din hakkında zorunlu olarak bir şeyler söylediklerini vurgulamıştır. Bu çalışmada yazar, bazı bilim insanlarının, dinsel konularla rölatif düşünce ve tepkilerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Eserde; Freud, Jung, Fromm ve Erikson'un düşüncelerine yer vermekle birlikte yoğun olarak Jung'un fikirlerini konu bütünlüğü içerisinde ele almıştır.

Giriş kısmında davranışın nasıl ve ne şekilde anlaşılması gerektiğini sorgulayan psikanalizi bir yöntem sorunu olarak ele alıp özet şeklinde tarihsel serüvenine yer vermiştir (ss.9-13). Aydın, psikanalizi bütün gizemi çözen bir yaklaşım olarak görmenin doğru olmadığını ve bazı sınırlılıklarının bilinmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bunlardan birincisi, psikanalizin davranışın mevcut yüzeysel anlamının dışında onun derin anlamına ve bilinçdışı dinamiklere vurgu yapması; ikincisi, kişilerin içsel dünyasındakini açıklamada yeterince yardımcı olması; üçüncü olarak ise

insan davranışında ana etken olarak geçmiş yaşantılara vurgu yaparak bir bakıma insanlara sorumluluktan kaçmak için fırsat vermesidir.

Yazar, bu sınırlılıkları belirlerken aslında diğer yandan tutarsız taraflarını öne çıkarmış, eleştirel bir yaklaşımla psikanalizin vahye dayalı dinlerle iyi geçinemediğini ancak dinle diyalogunu sürdürebilmesi için psikanalizin vahye dayalı dine yer açması gerektiğini belirtmiştir. Psikanalizin sorumsuz insanlar için ahlak dışılığa kapı araladığı eleştirisini yapan Aydın, diğer yandan psikanalizin ortaya koyduğu gelişmelerin hafife alınmayacak değerde olduğunu belirtmiş ancak psikanalitik bilginin birçok şeyi izah ediyor oluşunun, her şeyi izah ettiği anlamına gelmediğinin altını çizmiş ve bu doğrultuda psikanaliz yöntemin çerçevesini belirleme yoluna gitmiştir. Nitekim Oscar Pfister, Freud'a yazdığı 24 Kasım 1927 tarihli bir mektupta (s.13) psikanalizin akılcı bilim adına her şey olmadığını şu sözlerle ifade etmiştir: "Psikanaliz, psikolojinin en verimli bölümüdür, ancak akılcı bilimin tamamı değildir ve hala bir hayat ve dünya felsefesi eksiktir." Bu eserin adı geçen bilim insanlarının her görüşünün değil yalnızca din psikolojisi perspektifinden önem taşıyan görüşlerinin değerlendirilerek ele alındığı bir deneme çalışması olduğunu yazar giriş (s.9) kısmında belirtmiştir.

Kitabın birinci bölümünde (s.17) yazar, meşhur Alman din psikologlarından Faber'in psikanaliz tarihinin iki dönemden ibaret olduğunu söylediğini, ilk dönemin Freud ve Jung tarafından temsil edildiğini, diğer dönemi (ikinci nesil psikanalistleri) ise Fromm ve Erikson şeklinde ayırdığını ifade etmiştir. Birinci bölüm başlığını "Psikanaliz ve Din: Önemli Temsilciler" şeklinde belirleyerek Freud, Fromm ve Erikson'un din değerlendirmelerine yer vermiş, ilk dönem psikanaliz temsilcisi olan Jung'u ise daha ayrıntılı ve sistematik olarak diğer bölümlerde ele almıştır. Aydın, birinci bölümü (ss.17-42), a.) *Sigmund Freud: Bir İllüzyon Olarak Din* b.) *Freud'un Kişilik Çözümlemesi* c.) *Freud ve Din* d.) *Erich Fromm: İnsan Sevgisi Olarak Din* e.) *Hümaniter ve Otoriter Din Ayrımı* f.) *Erik Erikson: Epigenetik Değer Olarak Din*, şeklinde alt başlıklarla betimlemiştir. Freud'un id-ego-süper ego sisteminden, Fromm'un dört patolojik kişilik sistemi olan alıcı, sömürücü, istifçi ve pazarlayıcı karakter özelliklerinden, otoriter din anlayışında insanın değerini ve gücünü ihlal eden bir bakış açısının oluşundan bahsedilmiştir. Hümaniter din algısında ise Tanrı, insanın yaşamında anlamaya çalıştığı kendi güçlerinin sembolü oluşu fikri ele alınmış ve son olarak Erikson'un sekiz aşamalı gelişim evrelerine karşılık gelen psiko-sosyal krizler ve kazanılan temel güçler belirtilmiştir.

İkinci bölüm (ss.45-80), Jungcu bölüm: Kavramlar, Uygulama ve Deneyimler, alt başlıklar: *i. Bilinç ve Bilinçdışı, ii. Kompleksler, iii. Benlik/ Self, iv. Ego, v. Arketipler, vi. Persona, vii. Gölge, viii. Anima ve Animus, ix. Bireyleşme Süreci, x. Psikolojik tipler, xi. Terapi, xii. Terapist* diye ayrılmıştır. Jung'un psikanaliz yönetime belli başlı kavramlar ekleyerek farklı bir perspektifle yorumlama yoluna girdiğini anlamaktayız. Freud'un id-ego-süper ego tiplemesine karşılık Jung'un bilinci bilinç-ego-bilinçdışı şeklinde üç alana ayırdığını buna ek olarak "kollektif bilinçdışı"nı da dördüncü olarak bu alana eklediğini yazar ayrıca belirtmiştir.

Jung'a göre kompleksler, genellikle bilinçdışında ve özerk olduğu için öznenin kontrolünün ötesindedir. Kompleksin kökeninin genellikle travma olduğunu veya duygusal bir şok şeklinde yaşanan olumsuz ve çözümsüzlükten kaynaklı ortaya çıktığını belirtmiştir. Jung, benliği kendini gerçekleştirme veya kendini kavramaya yönelik bir dürtüye/ihtiyaca, egoyu ise bir damıtma aygıtına benzetmiştir. Yazar, arketiplerin evrensel olduğunu ve herkeste görülen "özdeş psişik yapılar" şeklinde tanımlandığını ifade etmiştir. Jung düşüncesinde persona, analitik psikolojide "insanın kendisi olmayan bir karakteri yaşaması" anlamına gelmektedir. Yine kişisel bilinçdışında etkili olan aynı zamanda "karanlık kardeşimizi" sembolize eden gölgenin Jung, psişik bütünlüğümüzün ayrılmaz bir parçası ve reddedilen bir alt kişiliğe karşılık geldiğini belirtmiştir. Ve son olarak Jung, karşı cinse ait arketipi erkeklerde anima, kadınlarda animus şeklinde belirlediğini, erkeğin kadınlığa, kadının da erkeklığe ait yönünü temsil eden zıt şeylerin faaliyeti olduğunu açıklamıştır.

Yazar, bir bütün olarak ele alındığında bireyleşme sürecinin psişe içerisinde doğal bir seleksiyon olduğunu, potansiyel olarak her insanda mevcut olan bir olgunlaşma süreci olarak da ifade edebileceğini belirtmiştir. Jung bireyleşmeyi, biyolojik bir gelişim ve psikolojik bir amaç doğrultusunda ele almıştır. Jung ekolünde tanımlanan psikolojik tipler, içedönük ve dışadönük tutum bağlamında duyumsal, düşünen, duygusal ve sezgisel şeklinde dört işlev olarak sınıflandırılmıştır. Freudcu yaklaşımda rüyaların oluşumu, yasak arzu ve cinsel içerikli gerçekleşmektedir. Jung düşüncesinde ise rüyaların kaynağının çok daha kapsamlı temel insani varoluş meselelerini içerdiği belirtilmiş ve rüya teorisi dört başlık altında toplanmıştır.

Bir yöntem olarak terapiyi Jung, insanın kendisini tanıması ve yeniden biçimlenmesi olarak görmüş ve kesin kavramlarla sınırlandırılmamasını doğru bulmamıştır. Sonuç verdiği sürece her yolun geçerli olabileceğine inanmıştır. Yazar, Jung'un psikoterapi pratiğine yönelik katkısını dört başlık altında toplayarak bir çerçeve oluşturmuştur. İkinci bölümün

bitiminde yazar, Jung'un terapist olmak isteyenlere/olanlara tavsiyesini ve doktor-hasta ilişkisini ele alarak analistler hakkındaki düşüncelerine yer vererek sonlandırmıştır.

Üçüncü bölümde, Carl G. Jung: Bir Arketip Olarak Din, Jung'un dine atfettiği önemden bahsedilerek *i. Ritüel Boyut, ii. Kuramsal Boyut, iii. Tecrübi Boyut, iv. Etik Boyut, v. Sosyal Boyut, vi. Mitolojik Boyut* şeklinde alt başlıklarla konuda bir bütünlük oluşturma amaçlanmıştır. Aydın, Freud'la Jung arasındaki ayrışmanın Jung'un parapsikolojik fenomenlere ve sembolizme ilişkin mitolojik yorumlarına yoğun ilgisinden dolayı olduğunu ifade etmiştir. Yazar, Jung'un dini ritüel kavramını (s.86), bilinçdışının spontane göstergeleriyle doğrudan ilişkili olarak kişiselleşmiş bütünlük tecrübesini arama olarak tanımlanabileceğini belirtmiştir. Kuramsal boyutta (s.91) Jung, Freud'u mekanik-nedensel bakış açısına meyilli olduğu için suçlamış ve onun aksine psişik fenomenin, nedensellik ve kesinlik bakış açısıyla çözümlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Mekanik-nedensellik görüş, psişik bir olayı bir rüya sembolü veya psişik içeriklerin bir ürünü olarak değerlendirirken, kesinlikçi görüş, aynı olayı psişik enerjinin takip ettiği bir yol olarak ifade etmiştir. Yani "bilinçdışının, bireyi daha üstün bir anlayışa doğru çektiği spesifik içerikler" olarak açıklamıştır.

Tecrübi boyutta Jung'a göre (s.99) iman, gerçek dini tecrübenin ana kaynağı ve güzelliklerle doludur ancak inanç tecrübe yoluyla elde edilen şey için verimsiz ve sönük bir bedel olarak karakterize edilmiştir. Etik boyutta (s.107-108) Jung, analitik psikoloji sisteminde etik kurallar zincirinden söz etmemiş olsa da birtakım çıkarımlarla, bireyin karşı karşıya kaldığı bizzat bireyleşme sürecinin sorumluluğunu kabul eden ahlaki meydan okuma, tabiat tarafından bize empoze edilen bireyleşme görevinin "bağlayıcı kişisel bir taahhüt gibi" algılandığını söylemiştir. Jungcu görüşte gerçek günah, bilinçsizlik günahı olarak ifade edilmiştir.

Sosyal boyutta (ss.111-117) Jung'un kolektif bilinci bir tehdit edici unsur olarak görmesinin değerlendirme açısından pek kolay olmadığı ifade edilmiştir. Çünkü birey için kolektif hareket etmek ve düşünmek her zaman daha basit bir yol olmuştur. Ancak daha üst düzeyde bir bilinç geliştirmek için yapılan mücadele "kötü yola düşme" veya "dinden çıkma" noktasında tehlikeli bulunup uzak durulması gereken bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Bundan dolayı Jung hastalarına "kurtuluş yolu olarak bireysel dini" önermiştir. Modern çağ, mitolojik tecrübe boyutunu (s.118) yersiz, anlamsız ve değersiz olarak görse de psişenin kolektif sembolik sunumlara, daha üstün anlama düzeyine götüren mitlerin varlığına gereksinim duyduğu vurgulanmıştır. Yazar, bu bölümün sonunda

Freudcu geleneğin karşısına bir alternatif olarak çıkan Jungcu düşünce- nin, inancını ve değerlerini savunanlar için sadra şifa niteliğinde bir gelişme olduğunu ifade etmiştir.

Dördüncü bölümde (ss.125-139), “Doğu-Batı Düşüncesi ve Jungcu Tepki” konusuyla düşünce dünyasının şekillenmesinde önemli bir yeri olan doğu dinleri ele alınmıştır. Jung için, bütün dinler, kendi psikolojik köklerini ırka ait kolektif bilinçdışında taşımaktadır. Bu bölümde, *i. Jung’un Teolojik Dünyası, ii. Jung Düşüncesinde Din, iii. Hristiyan Bölünmüşlüğü ve Jung Düşüncesi, iv. Freud ve Jung Düşüncesindeki Ayrılıklar* şeklindeki alt başlıklarda, Jung’un düşünce dünyasını oluşturan fikirlerin teorik değil tecrübi eksenli olduğu ve batının bilimiyle doğunun hikmetini sentezleme yoluna girdiği işlenmektedir. Jung’a göre (s.127) İsa ile kıyaslandığında Buda daha kâmil bir beşer, tarihi bir şahsiyettir. Bundan dolayı insanların Buda’yı anlaması hem insan hem tanrı olan İsa’yı kavramalarından daha kolaydır.

Teolojik dünyasında Jung, “Ben asla Tanrı’yı inkâr etmedim, ben Protestan olduğu kadar Katolik de olan gerçek bir Hristiyanlıktan doğdum. Ben deneysel olarak araştırılabilen gerçekleri göstermek için çaba sarf ediyorum” diyerek zihni yapısını ifade etmiştir. Ruhun olduğu her yerde her zaman din vardır görüşü hâkim olmuştur. Jung’a göre din tecrübedir ve insanın Tanrı’yı teolojik bir kavram değil, formülleştirilebilen bir tecrübe olarak bilebileceği ifade edilmiştir. Jung, Hristiyanların bölünmesini, teolojik ve tarihsel bazda olduğu kadar psikolojik açıdan da düşünmek gerektiğine dikkat çekmiştir. Sembollerin, ruhsal iletişimde etkili bir aracı yöntem olması, kilisenin de bireyin hakikati tecrübe etmesine imkân sağlayan bir kurum olmasından dolayı oluşan güven algılamalarına, Protestan dinsel devrim karşı çıkmıştır. Kişi eğer ruhunda Tanrı’yla alakalı kişisel bir tecrübeye sahipse o kişinin artık organize olmuş ruhsal kurumlara ihtiyaç duymayacağı belirtilmiştir. Jung’a göre geleneksel din sarmalından kurtulan birey, ruhsal açıdan özerk, dinsel açıdan bütünleşmiş, yeni bir insan ve dönüşmüş bir kişilik haline gelmiştir ve tüm bu değişimleri de Jung, bireyleşme terimiyle tanımlamıştır.

Jung’a göre Freud, insanın psikolojik dünyasını ortaya koyarken ısrarla insanın kusurlarını dikkate almış ve her şeyi nevrotik zihin açısından yorumlamıştır. İnsanın din nevrozundan kurtulması gerektiğini ve içgüdünün cinsellikle ilişkili olduğunu iddia etmesi, oedipus kompleksi teorisini oluşturması ve nedensellik prensiplerini savunması, psişik determinizm yanlısı oluşu gibi hususlar Freud’un Jung’la ayrıştığı temel noktalardır. Jung ise Freud’un ortaya koyduğu tezlerle karşılık vermiş ve

irade özgürlüğünü onaylamıştır. Gelişim sürecini çocukluğun ötesine taşıyıp hayatın tüm evresine yayarak genişletmiştir. Dini, telafi edici bir araç olarak görmüş ve temel beşerî ihtiyaçların tatmin edilişi şeklinde değerlendirmiştir.

Beşinci ve son bölüm (ss.143-161) olan “Jung Psikolojisinde Benliğin Kökeni ve İşlevi” kısmında benlik/self kavramı, kişinin kendisini başkalarından ve her şeyden ayrı, eşsiz bir bütünlük olarak hissetmesi ve bunun bilincinde olması şeklinde tanımlanmıştır. Jung’a göre benliğin; egonun şablonu, merkezi örgütleyici, yönetici bir arketip ve diğer bütün arketipleri içeren durumunda olduğu ifade edilmiştir. Yazarın bu bölümde amacı, Jung’un benlikle ilgili düşüncelerini bir arada vermek ve anlaşılır bir şekilde okuyucuya aktarmak olmuştur. Alt başlıklar; i. Benliğin Yapısı ve Dinamikleri, ii. Benlik ve İsa, iii. Tanrı-İnsan Arketipi: İnsanın Kökeni, iv. İsa: Bedenleşmiş Arketip, v. Değerlendirme şeklinde oluşturulmuştur.

Benlik (s.149), psişenin toplam sistemidir. Benlik, bir bütün halinde psişenin merkezi bir temayülü, diğer bir deyişle kendi etrafındaki tüm yapı ve dinamikleri birleştiren bir noktadır. Kişi benliğe doğru hareket ettikçe, daha büyük bir birlikteliğe ve bireyselliğe doğru hareket etmiş olmaktadır. Benlik, insan gelişiminin bir hedefidir, denmiştir. Jung’un yeniden doğuş (s.152) ile ilgili düşüncesi ise İbn Arabî’nin süreklî yaratılış kavramıyla benzerlik taşımaktadır. İbn Arabî’ye göre evren ve insan dahil tüm içindekiler her an yeniden yaratılmaktadır. Böylece karşımıza dünden bugüne, bugünden yarına akıp giden çizgisel seri zaman yerine, bir yöne akışı olmayan sonsuz zaman kavramı çıkmaktadır diyerek İbn Arabî örnekliliğinden Jung’un fikri dünyasına atıfta bulunulmuştur.

Jung’un, teolojinin, tanrı-insan arketipi sayesinde bir tanrısal bağlılık fikrini oluşturmasından yana tavır takındığına değinilmiştir. Jung düşüncesine göre tanrı-insan arketipi (s.155), eş seslilik doktrinine ihtiyaç duymaktadır. Bu klasik doktrin tanrı ve İsa’nın benzer öz yerine aynı öze sahip olduğunu iddia etmektedir. Jung’a göre tanrı-insan arketipi, yansımadan tarihsel İsa’ya çıkarılmalı ve çağdaş insanın tabiatında saklı orijinal gerçek olarak kabul edilmelidir. Sonuç olarak (s.156) Jungcu görüşte tanrı, dünyaya inkarnasyon yoluyla, insan tecrübelerinde var olmaya çalışmaktadır. Kişi kendi içindeki derinliklerin ve tanrısal gerçekliğin farkına vardığı zaman tanrı, insanın tecrübelerinde etkili ve somut bir şekilde yer almaktadır. Kendi derinliklerindeki tanrısal niteliklere uzak kaldığında ya da yabancılaştığında, insanın tanrıdan kopmuş ve kendisine yabancılaşmış olduğu ifade edilmiştir.

Eserde yazar, beşinci bölüm sonu değerlendirmeye (s.156) giderek Freudcu yaklaşımda, bilimin yetersiz olduğu zamanlarda dinin, insanın bir anlam dünyası oluşturmasına imkân sağladığını ancak Freud'un, bilimin yeterliliği karşısında dinin devreden çıkarılması gerektiğini savunduğunu belirtmiştir. Bilimin de üstesinden gelemediği birçok şeyin insan hayatında gözlemlendiğini, dolayısıyla dinin telafi edici niteliğini hiçbir zaman kaybetmeyeceği gerçeğini de kabul etmiştir. Ayrıca Freud'un, dine hep önyargılı yaklaştığı ve ateizme, araştırmalarının neticesinde değil, bilakis araştırmalarını inkârcı ön kabuller içerisinde yaparak ulaştığı vurgulanmıştır. Hatta Freud için din bir nevrozdur ve cinsel bastırmanın nevrotik bir ifadesidir. Tanrı ise çocukluğumuzdaki babamızın bir prototipidir ve yüceltilmiş bir babadan başka bir şey değildir.

Fromm ise Freud'un görüşlerine karşı, psikolojide temel sorunun içgüdüsel ihtiyaçların doyum bulması ya da engellenmesi değil, bireyin dış dünyasıyla ilişkilerini anlayabilmek olduğunu savunmuştur. Erikson'un sekiz evreli psikososyal yaklaşımı, bizlerin çocukluk yaşantılarımızın bir ürünü olduğumuzu ve kişiliklerimizi hayatımızın sonraki dönemlerinde değiştiremeyeceğimizi iddia eden Freud'un aksine, çocukluk yaşantılarımızın önemini reddetmemekle birlikte sonraki aşamaların olumsuz çocukluk yaşantılarını silebileceğini söylemiştir.

Kitabın sonundaki ekler (ss.163-194.) kısmında üç ana başlık mevcuttur. Birinci eklerde, Pamela Brown'un "Jung Psikolojisi ve Yeni Tanrı Tasavvuru" makalesi verilmiştir. Brown, Jung için içedönük sezgili bir tipolojiye sahip olduğunu ve rüyalara düşkünlüğünü belirtmiştir. Jungcuların, rüyalarında ve hayal gücü araştırmalarında anlamlı gördükleri imgeleri çizdiklerini, bu şekilde rüyaları self imgelerle, tapınaklar, mitler ve deneyim içerikleri ile birleştirdikleri belirtilmiştir. Bu yaklaşımından ve etkisinden dolayı Jung'un fikirlerinin dönemindeki rahip ve teologlarla ters düştüğü ifade edilmiştir.

İkinci ekler kısmında, Curtis Simith'in "Jungcu Analizde Din ve Kriz" adlı makale çevirisi verilmiştir. Simith, analitik psikolojide teşvik edilmiş bir krizden bahsetmektedir. Jungcu terminolojide krizin, bireyin personası çöktüğü zaman ortaya çıktığını ve egonun psişenin merkezine geçtiği savunulmaktadır. Jung'un kişisel tecrübesinde önemli bir krize maruz kaldığı belirtilmiştir. Jung'a göre dinsel tecrübe, benlikte bulunmaktadır; benlik psişenin merkezinde egonun yerini aldığı zaman bu tecrübeyi yaşayabildiği ifade edilmiştir. Psişik problemin ne olduğunu anlayabilmenin ilk adımının benliğin kavranması olduğu savunulmuştur. Ego ile ilişkili olan diğer bir kavram ise personadır. Ego ve persona ara-

sındaki denge sağlanamadığı zaman hatalı kimlik durumunun ortaya çıktığı ve sahte bir kimlik gelişimi meydana geldiği belirtilmiştir. Kriz tecrübesi, bilinçdışı içeriklerle özdeşleşme veya bilinçdışı içeriklerle yüzleşme şeklinde gerçekleşebilmektedir. Terapötik süreçte ise ego ile benlik arasındaki bağı yeniden tesis etmek hedeflenilmiştir. Bütün yaşanan süreçlerin hem bir umutsuzluk hem de bir imkân tecrübesi olduğu belirtilmiştir.

Üçüncü ve son ekler bölümünde Kuveykır Mezhebi ve Jungcu Psikoloji arasındaki yakın ilişkiden söz edilmiştir. John Yungblut, Kuveykır cemaatinde ve Jungcu oluşu ile ünlü biri olarak tanıtılmıştır. Kuveykır mezhebinin ve Jung ekolündeki mitolojilerin yakın istikamette olmasından dolayı, dinsel tecrübe, gölge sorunu, bireyleşme ve içteki ses, yeni vahiylerle karşı açıklık durumu, arketipler, kolektif bilinçdışı, anima ve animus hakkında ortak görüş ve farklılıklar ortaya konulmuştur.

Sonuç olarak din psikolojisi alanına ilişkin yerli ve yabancı literatür birikimi kullanılarak Türk din psikolojisi literatürüne kazandırılan bu eser/kitap hakkında genel bir değerlendirme yapıldığında;

(a) *Güçlü yönleri:* (i) Türk din psikolojisine literal anlamda, çeşitlilik ve zenginlik katması açısından değerli bir çalışma olmuştur. (ii) Psikanalitik gelenekten önemli bilim insanlarının görüşlerinin bir nevi karşılaştırılarak verilmesi bakımından literatüre katkı olacak bir eser niteliğindedir. Dil ve üslup açısından müphem olmayıp üniversite öğrencilerinin konuyu anlayabilmeleri açısından sade ve anlaşılır olması yine güçlü yönlerinden sayabileceğimiz bir durumdur. (iii) Konuyu, ana başlıkları belli anahtar kavram ve sınırlılıklarla alt başlık halinde sunması okuyucunun zihninde belli bir çerçeve oluşturabilmesi açısından önemlidir. (iv) Psikanalizin dinsel serüveninde Jung'un daha fazla iddia sahibi olduğu, inançtan öte tecrübe edip bildiğini ısrarla savunduğu ve zihni dünyasının iyi kavranması gerektiğine dair yapılan tespitler dikkat çekmektedir.

(b) *Zayıf Yönleri:* Psikanalizin kurucusu olan Freud'un, dinsel serüvene etkisinin, eserde Jung ekolü kadar yer almamasını kitabın zayıf yönlerinden biri olarak değerlendirebiliriz.

(c) *Geliştirilebilir yönleri:* (i) Yazarın öz geçmiş kısmında yazdığı makaleler ve kaleme aldığı diğer eserler ve ilgi alanlarının daha ayrıntılı şekilde yer alması, Aydın hakkında merakın giderilmesi açısından geliştirilebilir. (ii) Ana başlıkların yanında bir de alt başlıkların da maddeler halinde yazılması içeriğin doğru anlaşılması ve zihinde genel bir görüntü oluşması açısından faydalı olabilir. (iii) Kitabın sonunda genel şahsi değerlendirme yapılarak konunun bir bütünlük içerisinde daha geniş bir

perspektifle yorumlanması ve eserin yazımındaki amacın tekrar hatırlatılması gelecek baskılar için değerlendirilebilir.

